

Ivan Bernik

DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI

(Znanstvena knjižnica 2, FDV, Ljubljana, 1992)

Nekoč se je govorilo o socializmu kot svetovnem procesu. Začel se je z idejo komunizma, ki je kot pošast strašila po Evropi Marxovega časa. Danes pa govorimo o "postsocializmu" oz. o času, ko se s krvavo balkansko morijo iztegata upanje in strah milijonov podložnikov velikih in malo manj velikih "velikih bratov". Umirata družbeni red in ideja, ki sta usodno in neizbisno zaznamovala dvajseto stoletje, ko je prispodoba o pošasti postala za mnoge kruta resničnost. Vendar, ali se je socializem zares že iztekel, ali ni njegov duh še vedno živ? Ali so upanje, strah in sovraštvo, ki so se porodili v socializmu, zares že umrli? Generacija, ki gradi novi red na ruševinah socializma, je z njim zaznamovana. Delitve in nasprotja med ljudmi še niso izginili, rane še niso zaceljene. Toda emocionalni naboj v odnosu do socializma se razblinja in na njegov prostor stopa racionalna presoja. Knjiga Ivana Bernika Dominacija in konsenz v socialistični družbi predstavlja takšen pogled na socializem, ki pa je, kot pravi avtor v uvodu, nastal še v obdobju, ko je bilo aktualno vprašanje, "kako je socializem možen" in ne vprašanje, "kako je socializem bil možen" (str.7). Študija je izšla v okviru Znanstvene knjižnice, ki jo izdaja Fakulteta za družbene vede v Ljubljani, in je zaokrožitev avtorjevega raziskovanja problemov socialne strukture in legitimizacije oblasti v socialističnih družbah.

V prvem delu knjige se avtor ustavi pri konstrukciji idealnotipskega modela razredne strukture socialistične družbe. Pri tem se naslanja na Marxov koncept "prve faze komunizma", za katero naj bi bila značilna **meritokratska načela distribucije**. Ob tem pokaže na to, da same neenakosti, ki so imanentne meritokratskemu načelu distribucije, "blokirajo realizacijo temeljnih meritokratskih načel" (str.14). "Delitev po delu" - kot socialistični izraz meritokratskega načela - je tako izhodišče za t.i. "socialistično eksploatacijo". Vendar avtor ob tem opozarja, da se težišče razrednih odnosov v socializmu prestavi na področje upravljanja družbe in s tem na odnose dominacije; ti imajo po njegovem mnenju "odločilen pomen za reprodukcijo pogojev socialistične eksploatacije in iz nje izviračo neenakosti v ekonomskih dobrinah" (str.22).

Avtor v nadaljevanju svoje analize razredne strukture obravnava dve ključni razredni poziciji: dominantni razred in podrejeni razred. Ob analizi strukture obeh razredov opozarja na problematičnost nekaterih konceptov razrednosti socialističnih družb, ki govorijo o birokraciji in/ali tehnokraciji kot dominantnem razredu na eni strani in o delavskem razredu kot podrejenem razredu na drugi strani. Avtor se nagiba k stališču, da je birokracija nekakšen "vmesni razred", za katerega je "značilno predvsem posredovanje med strateško elito in podrejenim razredom" (str.41/42). Problematična je tudi identifikacija pozicij podrejenega razreda; avtor to povezuje tudi z nekonsistentno uporabo pojma "delavski razred". Meni namreč, "da podrejeni razred v socialističnih družbah v nobenem primeru ni omejen na delavstvo" (str.40). V tej luči se odreka uporabi termina "delavski razred" in namesto njega uporablja termin "delavstvo", s katerim označuje položaj industrijskih manualnih delavcev. Tako je po njegovem mnenju delavstvo skupaj z inteligenco podrejeni razred, pri tem imata obe "frakciji" tega razreda

sicer enak odnos do virov oblasti (sta podrejeni), hkrati pa so "njuna razredna položaja ter njune akcijske možnosti v mnogočem različni" (str.40). Avtor se zato zavzema za redefinicijo pojma delavski razred. To utemeljuje tudi s tem, da postane v socializmu, poleg eksploatacije, relevanten dejavnik za identifikacijo razrednih položajev predvsem odnos do virov politične oblasti oz. odnos dominacije.

Osrednji del študije namenja avtor procesom reprodukcije socialističnih razrednih odnosov oz. procesom legitimizacije politične oblasti v socializmu. Pri tem se osredotoča predvsem na odnose med dominantnim razredom in delavstvom kot delom podrejenega razreda ter na legitimizacijske procese, ki potekajo v tem kontekstu. Avtor namreč ocenjuje, da usmerja dominantni razred svoje legitimizacijske aktivnosti predvsem na manualno delavstvo (str.62). Glede na naravo razrednih odnosov je logično, da gre pri teh aktivnostih predvsem za reprodukcijo odnosov dominacije in s tem za reprodukcijo "položajev v sferi politične oblasti" (str.48). Vendar avtor opozarja, da segajo procesi reprodukcije tudi v ekonomsko sfero, saj je "eden od nujnih pogojev reprodukcije dominantnega razreda ustreznost organizacija proizvodnje presežnega produkta in njegove distribucije" (str.46). Ko avtor govori o legitimnosti oblasti, opozori, da gre v bistvu za "vero v legitimnost", ki je "rezultat različnih ideoloških praks" (str.57). Pri tem misli na različne procese, ki ne potekajo le v ideološki sferi, ampak v vseh sferah družbene strukture (str.58/59). Odločilni pa so tisti legitimizacijski mehanizmi, ki omogočijo, da "podrejeni doživljajo svoj odnos do nosilcev oblasti kot neproblematičen" (str.51). Ustvarila naj bi se torej situacija, v kateri postanejo, po avtorjevi oznaki, ključne sestavine oblasti "nevidne" (str.51).

V nadaljevanju se avtor osredotoči na tri dejavnike (ne)legitimnosti politične oblasti v socialističnih družbah: a) družbeno neenakost, s katero je zajet t.i. "materialni substrat" legitimnosti; b) egalitaristično ideologijo kot eno od distributivnih etik; c) politično participacijo - vključevanje "ljudskih množic" v politične procese kot dejavnik, ki pomaga ustvarjati "vero v legitimnost". Pri vseh treh opozori na njihovo protislovno vlogo, saj imajo tako legitimizacijske kot delegitimizacijske učinke. Tako npr. lahko priznanje legitimnosti egalitarističnih teženj pri nosilcih le-teh "utrjuje zavest, da so obstoječe neenakosti neupravičene, t.j. nelegitimne" (str.97). S tem pa se dominantni razred znajde v protislovnem položaju, ko mora po eni strani zaradi zagotavljanja legitimizacije svojega lastnega položaja vključiti egalitarizem v "implicitno dominantno ideologijo". Na tej podlagi avtor sklepa, "da je nizka legitimnost oziroma celo nelegitimnost družbene neenakosti bolj ali manj nujen strošek, ki ga mora plačati dominantni razred za legitimnost svojega položaja" (str.98). Podobno velja tudi za politično participacijo, ki je sicer "praviloma pomemben vir stabilizacije odnosov politične dominacije" (str.114). Hkrati pa ima tudi nasprotno učinke, saj ne vodi le k ustvarjanju konsenza, ampak se s tem tudi "povečujejo možnosti za artikulacijo in uveljavljanje delavskih interesov" (str.115).

V sklepnem poglavju avtor pokaže na nekatere vidike razvoja socialističnih družb v luči reprodukcije odnosov dominacije. Osredotoči se predvsem na spremembo družbene strukture in na vlogo procesa industrializacije, ki je imela, po njegovem mnenju, dvojni pomen 1) po eni strani si je dominantni razred s povečevanjem številčnosti industrijskega delavstva ustvarjal množično legitimizacijsko bazo; 2) po drugi strani je bila vsiljevana industrializacija v funkciji premagovanja relativne ekonomske zaostalosti (str.119). Hkrati pa avtor opozarja tudi na izčrpavanje oz. omejenost legitimizacijskih potencialov socialistične industrializacije (str.122-126). To mu pomeni izhodišče za sklepno

razmišljanje o delegitimizacijskih potencialih v socialističnih družbah. Pri tem vidi ključni pomen v pojavljanju t.i. "novega razreda", ki ga identificira z nosilci znanja - intelektualci. Avtor opozori na zgrešenost tistih pogledov, ki ob ugotovitvah o marginalnem družbenem položaju inteligence podcenjujejo njen politični vpliv (str.132). Tako vidi pomemben naboj za rušenje odnosov "socialistične" dominacije v nekonformistični naravnosti inteligence, ki ima za podlago postmaterialistične vrednote. Ta rušilni naboj nekonformizma pa je bil prav zato, ker se politična elita ni bila sposobna uspešno prenoviti (str.136). Neuspešnost nevtralizacije modernizacijskih pritiskov je, ob krhki "koaliciji" z delavstvom, povzročila resne težave pri zagotavljanju trdnosti obstoječe oblastne strukture.

Avtor je svojo študijo končal na točki, ko bi se morala začeti analiza procesov, ki so povzročili propad socialističnih sistemov. To je seveda logično, saj je besedilo nastajalo v času, ko so bili ti procesi šele na začetku in ko njihov izid še ni bil znan. Ko gledamo na položaj, v nekdanjih socialističnih državah bogatejši za izkušnjo propada socializma, smo lahko pri interpretaciji legitimizacijskih in reprodukcijskih procesov v socializmu pametnejši. Postavimo si lahko vprašanje, **kako je bil možen propad socializma**, in poskušamo najti odgovor npr. ob pomoči domneve, da dominantni razred svojih legitimizacijskih prizadevanj ni v zadostni meri usmeril proti inteligenci, ki je bila ob delavstvu sestavni element podrejenega razreda. Avtor je na ta problem v sklepu svoje študije sicer opozoril. Kaj več pa tudi ni mogel storiti, saj je bilo takrat še vedno možno, da elita tudi z uporabo skrajnega sredstva - fizične prisile - vsaj še za nekaj časa ohrani stare odnose dominacije. To se je potem tudi v resnici dogajalo. Različni konkretni razpadi socialističnih sistemov so pokazali, da je bila reakcija politične elite na modernizacijske pritiske vendarle različna. Tako je bil na primer tam, kjer je elita vsaj poskušala slediti modernizacijskim pritiskom iz vrst inteligence, prehod v "postsocializem" veliko manj boleč. Poleg tega je v takih primerih del nekdanje elite preživel in se celo uspel vključiti v novo politično strukturo. Bernikova knjiga tako kar kliče po nadaljevanju raziskovanja v smeri, ki je bila ob koncu nakazana. Pri tem lahko rečemo, da je njegova analiza legitimizacijskih mehanizmov v odnosu med socialističnim dominantnim razredom in delavstvom povsem relevantna tudi v luči današnjih razmer. Strukturne spremembe v sferi politike in še posebej ekonomije namreč omogočajo sklep, da bo imel novi dominantni razred, ki mu sicer še ni uspelo, da bi se "konstituiral, pri vzpostavljanju svoje lastne legitimnosti veliko opraviti prav z delavstvom, kot osrednjim segmentom podrejenega razreda. Položaj bo sedaj verjetno nekoliko drugačen kot v socializmu, saj lahko pričakujemo, da bo v procesu vzpostavljanja novih razrednih odnosov pomen eksploatacije v primerjavi z dominacijo (zopet) postal večji.

Bernikova knjiga je vsekakor zanimivo branje, saj ob vsem povedanem kaže tudi na avtorjevo teoretsko razgledanost. Tako se avtor sklicuje na sociološke klasike (Marx, Weber) in na celo vrsto sodobnih avtorjev, ki se raziskovalno ukvarjajo s problematiko socialne strukture v socializmu. Enostranskostim posameznih teoretskih pogledov se izogne tako, da vzpostavi plodno kritično distanco do vseh in se zavestno odloči za eklekticizem. Rezultat te odločitve je konsistentno in tekoče napisana knjiga, ki je zanimiva tako za tiste, ki jih zanimajo problemi razvoja in propada socializma, kot za tiste, ki jih zanima problematika socialne strukture na splošno.

Mitja Hafner-Fink